

De rol van Nederlandse vrijmetselaren in de handelscontacten met Azië

drs. Andrea A. Kroon

Over vrijmetselarij bestaan veel misverstanden. Zo is er de complot-theorie: de vrijmetselarij zou een elitair netwerk zijn dat in het geheim de wereld bestuurt. Dat is natuurlijk onzin. Maar in de 18de en 19de eeuw had de vrijmetselarij wel degelijk een zekere netwerkfunctie: de over de hele wereld verspreide vrijmetselaarsloges vormden een sociaal-economisch relatienetwerk, dat onder meer een rol heeft gespeeld in de handelscontacten tussen Nederland en Azië. Op de aard, functie en voortbrengselen van dat netwerk zal ik hieronder nader ingaan.¹

Vrijmetselarij in de voormalige koloniale grondgebieden

Naast het geestelijke en rituele aspect, was ook het sociale aspect van de vrijmetselarij niet onbelangrijk.² De loges hadden - net als 'gewone' genootschappen en sociëteiten in de 18de en 19de eeuw - een zekere netwerkfunctie. Men ontmoette in de loge gelijkgestemden, maakte er vrienden en deed nuttige persoonlijke of zakelijke contacten op. De 'broederschap'-gedachte maakte dat iedere vrijmetselaar zich in een vreemde stad of in een vreemd land bij een plaatselijke loge kon melden en daar vervolgens als 'broeder' hartelijk werd ontvangen. Hij kon rekenen op de hulp van andere broeders, die hem desgewenst wegwijz maakten in de stad en hem in de plaatselijke gemeenschap introduceerden. Het vrijmetselaarschap had dus bepaalde voordelen voor reizigers en handelaren. In bewaard gebleven notulenboeken van Nederlandse loges is dan ook te lezen dat sommige kandidaten aan de vooravond van een vertrek naar het buitenland wat haastiger werden ingewijd dan eigenlijk gebruikelijk was.

In de eerste helft van de 18de eeuw reisden er al vrijmetselaren langs de handelsroutes naar de voormalige koloniale gebieden in Zuid-Afrika, de Antillen, Indonesië en India. Hoewel er al eerder Engelse loges in deze gebieden actief waren, werden pas na de reorganisatie van de Nederlandse Grootloge in 1756 ook loges onder Nederlands gezag in deze gebieden gesticht. Tot de oudste van dergelijke loges behoren *St. Pieter* te St. Eustatius (1757), *Salomon* in Bengalen (1759), *Concordia* te Paramaribo (1761), *La Choisie* te Batavia (1764) en *De Goede Hoop* te Kaapstad (1772).

De stichting van loges op het Oostelijk halfrond hing vermoedelijk nauw samen met de activiteiten van de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C.) en de latere handelsmaatschappijen in die gebieden. Lequin publiceerde een lijst van 115 personeelsleden van de V.O.C. in de Nederlandse handelspost in Bengalen (India).³ Daarvan leefden er 64 tussen 1734 (de oprichting van de eerste Nederlandse loge) en 1800 (de opheffing van de V.O.C.). Hoewel van de Indiase loges heel weinig materiaal bewaard is gebleven, konden aan de hand van een vergelijking met de ledenbestanden van de *Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden* tenminste 18 van die 64 personeelsleden worden geïdentificeerd als vrijmetselaar (ca. 28%). Deze eerste steekproef geeft aan, dat verdere vergelijking van de personeelslijsten van verschillende handelsposten met ledenbestanden van de Orde een nieuw inzicht kan geven in de rol van vrijmetselaren in de commerciële betrekkingen met Azië.

In de tweede helft van de 18de eeuw nam het aantal Nederlandse loges in Azië snel toe. In India waren achtereenvolgens een viertal loges actief: loge *Salomon* te Hooglij, Bengalen (1759-1773), loge *La Concorde* te Hooglij (1768-?), loge *De Langgewenschte* te Negapatnam, Coromandel (1773-1814) en loge *St. Jean de la Concorde* te Surat (1775-?).⁴ Daarnaast was in Maleisië de loge *La Constance/De Standvastigheid* actief te Malakka (1770-?).⁴ Ook op Ceylon waren achtereenvolgens vier loges actief: loge *La Fidélite/De Getrouwigheid* te Columbo (1770-1814), loge *De Opreghtheid/La Candeur* te Point de Galle (1772-1814), loge *La Reunion Neuchatelloise* (1790-1796, een ambulante loge actief te Ceylon en Ambon) en loge *Virtus Nostra Ductrix/De Vereeniging* te Columbo (1794-1814).

Vrijmetselaren waren ook ruim vertegenwoordigd in Nederlandsch-Indië. Stevens publicatie over de vrijmetselarij in Indonesië geeft een beknopt overzicht van de geschiedenis van de eerste loges in de regio⁵ en is voornamelijk gebaseerd op 19de-eeuwse publicaties van Hageman, een toenmalige archivaris van een van de Indische loges.⁶ Veelbezocht waren de loges *La Choisie* (1762/4-1767?), *La Vertueuse* (1769-1837) en *La Sincere Fidélité* (1770-1793) te Batavia. In Semarang werd de loge *La Constante et Fidèle* gesticht (1801-1960), voortgekomen uit de ambulante loge *De Goede Hoop* (in 1798 onderdeel van *La Vertueuse*). In Soerabaja was de loge *De Vriendschap* actief (1809-?). Van korte duur was het bestaan van de loge *Virtutis et Artis Amici* (1813-1815) in Buitenzorg.

Kunsthistorisch onderzoek op basis van maçonnieke archieven

Terwijl van Indiase loges weinig materiaal bewaard is gebleven, zijn van een aantal Indische loges niet alleen notulenboeken, maar ook ledenlijsten en kasboeken bewaard gebleven, die inzicht geven in zaken als:

- de nationaliteiten, beroepen en welvaart van de leden,
- de rituele werkwijze van de vrijmetselarij en de daarbij gebruikte voorwerpen,
- de consumptie van dranken, spijzen en goederen door de logeleden,
- de prijzen en leveranciers van deze dranken, spijzen en goederen,
- de namen, beroepen en lonen van lokale werklieden (vaak Chinezen), die werden ingehuurd om karweitjes voor de loge te verrichten,
- de interactie van de loge met de plaatselijke bevolking in het algemeen,
- etc.

Maçonnieke archieven uit de 18de en 19de eeuw bevatten dus belangrijke informatie voor onderzoek vanuit zowel historisch, sociologisch, economisch als godsdienstwetenschappelijk perspectief. Als kunsthistorica boeien mij vooral de gedetailleerde boedelinventarissen, de gegevens over de bouw of aankoop van logegebouwen, en de vermelding van kunstenaars en architecten die hierbij werden ingeschakeld.

Dat de culturele uitwisseling tussen Nederland en Azië een bijzondere materiële cultuur heeft voortgebracht, is algemeen bekend. Dat onderwerp is ook uitgebreid belicht in de vele tentoonstellingen in het kader van de herdenking van onze eeuwenlange handelsrelatie met Japan (2000) en de handelsreizen van de V.O.C. (2002). Voor de relatie tussen de vrijmetselarij en Azië, en de bijzondere voorwerpen en gebouwen die dit contact heeft voortgebracht, was tot nu toe weinig aandacht. Dat komt vooral, omdat de meeste kunsthistorici niet bekend zijn met maçonnieke idcën en symboliek, de archieven van vrijmetselaarsloges of onderzoek dat binnen de godsdienstwetenschap wordt uitgevoerd. Het onderwerp vraagt dan ook om een interdisciplinaire benadering.

Een goed voorbeeld van de invloed van de vrijmetselarij op de handelscontacten met Azië, is de export van een bijzondere categorie voorwerpen naar Europa en Amerika: Japans lakwerk en Chinees porselein, voorzien van een symbolische decoratie.

Een Japans tableau?

Tot 1853 had Nederland een handelsmonopolie met Japan en werd handel gedreven vanuit de Nederlandse handelspost in Deshima bij Nagasaki. Van daar uit werd in het begin van de 19de eeuw Japans lakwerk naar Europa geëxporteerd. Aanvankelijk ging het om lakwerk met een traditionele Japanse decoratie, maar vanaf ca. 1785 werd lakwerk ook voorzien van afbeeldingen naar Europese prenten. Vermoedelijk werd die trend geïntroduceerd door Isaac Titsingh (1745-1812)⁷, die in 1779-80 en 1781-83 'Opperhoofd' van Deshima was. Hoewel het werk en leven van Titsingh als grondlegger van de studie van de Japanse cultuur uitgebreid zijn bestudeerd, wordt in de literatuur nauwelijks aandacht besteed aan zijn vrijmetselaarschap.⁸

Titsingh werd lid van de Orde in 1771 en was aangesloten bij de Loge *La Vertueuse* te Batavia, voordat hij in dienst van de V.O.C. naar andere delen van Azië werd gezonden. Dat hij gehecht was aan zijn loge, blijkt onder andere uit het feit dat hij in 1786 een Bengaals tapijt aan de loge schonk ter gelegenheid van de opening van het nieuwe gebouw aan de Djacartaweg.⁹

Eenmaal terug in Europa hield Titsingh contact met zijn Japanse kennissen. Zo vermeldt hij in een brief op 25-11-1789 de bestelling van een uniek stuk lakwerk: '(...) onder vriendelijke bestelling van Negotieboekhouder D'Heer Ulps (...) I verlakt schilderi verbeeldende het tableau van La Vertueuse, zo als ik het in 't groot heb laten borduren, swart met goud volgens opgaave van de heer Overstraaten'.¹⁰

Het betreft hier vermoedelijk geen voorstelling van *La Vertueuse (de Deugd)*, zoals men in eerste instantie zou vermoeden. Een 'tableau' is een gebruikelijke maçonnieke term voor een afbeelding van de belangrijkste symbolen van een bepaalde graad, die op de grond in het midden van de loge werd aangebracht en het middelpunt van de rituele handelingen vormde (afb. 1). Aanvankelijk tekende men het tableau in krijt, houtskool en dergelijke op de vloer van de loge om dit later weer uit te vegen, maar voor het gemak koos men al gauw voor een tableau in de vorm van een schildering of vloerkleed.¹¹

Titsingh refereert hier waarschijnlijk aan een maçonniek tableau, een geschenk aan de loge *La Vertueuse*. Een tableau van lakwerk (uitgevoerd naar voorbeeld van een eerder door toenmalig Voorzittend Meester P.G. van Overstraten, Raad-extraordinair van Indië, besteld, geborduurd exemplaar)

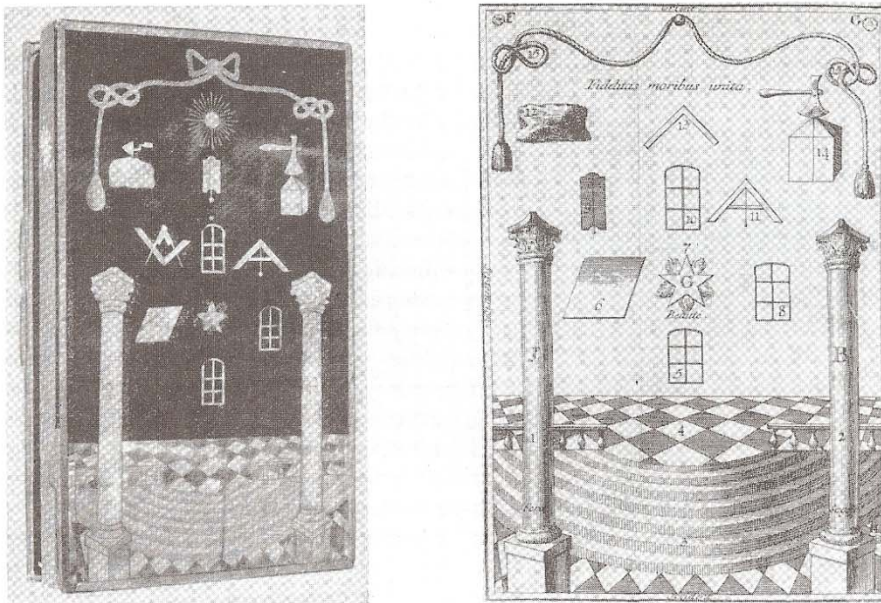
zoals hier beschreven wordt, is niet in maçonnieke collecties terug te vinden en moet zelfs in Titsinghs tijd een volstrekt uniek object zijn geweest.

Op de boedelinventaris van de loge van 1792 wordt het voorwerp, samen met andere kostbaarheden, vermeld: '1 Extra fraaij bengals tapijt en 1 restant stuk / 1 dito vloer Tableau, in Japan geborduurd / 1 dito Tableau in Japan verlakt.'¹²

Japanse lakdozen met een maçonnieke decoratie

In de eerste helft van de 19de eeuw zijn de Nederlandse vrijmetselaren andere voorwerpen van lakwerk gaan bestellen. In verschillende collecties zijn Japanse lakdozen bewaard gebleven, die in vorm, uitvoering en decoratie onderling verschillen, maar waarvan de centrale voorstelling op de deksel steeds een maçonniek tableau is. De afbeeldingen zijn ontleend aan zogenaamde 'ritualenbundels'. In de loop van de 18de eeuw verschenen deze publicaties, die de complexe rituele inwijdingen, de daarbij gesproken teksten en de gehanteerde symbolen van verschillende maçonnieke graden beschreven. Ze dienden de leden van de Orde als geheugensteun, al werden ze vaak gepresenteerd als een 'onthullingsgeschrift' dat de geheimen van de Orde verraadde.

In 1745 verscheen de Franse ritualenbundel *L'Ordre des Francs-Maçons trahi*, met een gelijktijdige Nederlandse vertaling: *De geheimen der vrije-metselaars geopenbaart*. In het werk is een *Afbeelding van de loge tot aanneming van een vrij-metselaars Leerling-Gezel* opgenomen (afb. 1). De zitplaatsen van de functionarissen in de loge en de plaats van de belangrijkste meubelstukken zijn er op

1. Afbeelding van de loge tot aanneming van een vrij-metselaars Leerling-Gezel, uit: *L'Ordre des Francs-Maçons trahi* (1745) en Japanse lakdoos, eerste kwart 19de eeuw, lakwerk op koper, ingelegd met parelmoer, 13,5 x 8 x 2,5 cm. Collectie C.M.C. 'Prins Frederik', Den Haag, inv.nr. 1805. Afb. uit: P.H. Pott, 'Waar bewaart gij de Sleutel der Loge', *Thoth* 17 (1966) 5, p. 177.

aangegeven. Alle symbolen hadden voor de vrijmetselaar een bepaalde betekenis of associatie. De zuilen 'J' en 'B' verwijzen bijvoorbeeld naar de kolommen voor de Tempel van Salomo: de rechterkolom *Jachin* en de linkerkolom *Boaz* (1 Kon. 7:21). Op de linker zuil staat *Force* (= Kracht) en op de rechterzuil *Sagesse* (= Wijsheid). In het midden van de prent zien we de vlammeende ster met de letter 'G' en het woord *Beauté* (= Schoonheid). Wijsheid, Kracht en Schoonheid vormen in de vrijmetselarij een belangrijke trias. De verschillende werktuigen worden gebruikt bij de symbolische 'bouw' van de Tempel van Salomo: een winkelhaak, een waterpas, een schietlood en een tekenplank. Boven de linkerkolom zien we een ruwe steen, boven de rechterkolom een slijpsteen met een bijl. Het werken aan

de ruwe steen tot deze een kubieke vorm heeft, is symbolisch voor de 'arbeid' van de Leerling-vrijmetselaar, die aan zichzelf werkt om een bruikbare steen in de bouw van de tempel (der mensheid) te worden. Bovenin de voorstelling is een koord met twee knopen en kwasten weergegeven, met daaronder te Latijnse spreuk *Fidelibus moritas unita*.

In het Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik' te Den Haag (hierna: C.M.C.) bevindt zich een aantal lakdozen, ingelegd met parelmoer in een motief dat aan deze prent is ontleend (afb. 1). De deksel toont het genoemde tableau, waarbij hier de winkelhaak en het schietlood van plaats veranderd zijn. Ook kruist een passer nu de winkelhaak, en zijn de Latijnse woorden vervangen door een stralende zon.

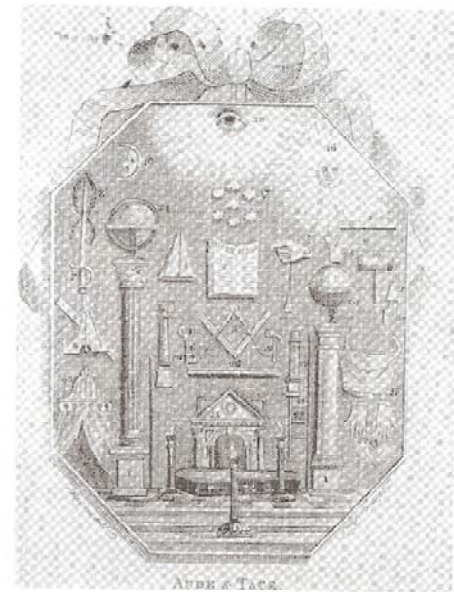
In 1762 verscheen de eerste editie van de Engelse ritalenbundel *Jachin en Boaz; or, an authentic key to the Door of Free-Masonry, both Ancient and Modern*.¹³ Vervolgens verschenen diverse herdrukken; een Nederlandse vertaling is niet bekend. In 1776 werd in het werk een titelplaat opgenomen, die een tableau toont binnen een ovaal medaillon aan een strik met langere linten (afb. 2). Deze versie verschilt in enkele details met die uit 1776 en lijkt deels in spiegelbeeld te zijn weergegeven. Net als de prent in *De*

geheimen (1745) geeft de afbeelding een beschrijving van de gebruikelijke inrichting van een loge en de betekenis van de voornaamste symbolen.

Rond het midden van de 19de eeuw wordt een (Europees) model lakdoos met gewelfde zijden populair. De voorstelling rondom het tableau en op de zijden varieert van scènes met allerhande bloemen en vogels tot waaiermotieven. De Japanse uitvoerend kunstenaar was natuurlijk niet bekend met de diverse westerse werktuigen, waardoor deze soms wat vervormd zijn weergegeven.

Er zijn nog twee afwijkende typen decoratie, die beduidend minder vaak op lakdozen werd afgebeeld. Het eerste type heeft op de deksel in parelmoer een voorstelling van een altaar met daarop een bijbel, twee kandelaars met kaarsen, een Alziend oog en een vijfpuntige ster. Daaromheen zijn een gevleugelde zandloper (vergankelijkheid), een passer, twee ineengeslagen handen (broederschap), bijenkorf (arbeid), winkelhaak en troffel afgebeeld.¹⁵ Het tweede type lakdoos met een eenvoudige decoratie van een Alziend oog, met daaronder een passer en winkelhaak en een schietlood, gevat in (acacia)takken, waarin links twee gekruiste zwaarden en rechts een winkelhaak en een troffel.¹⁶

In maçonnicke kringen wordt vaak gesuggereerd dat de kleine, metalen lakdozen als sigarendoos dienden en de grotere als berging voor de kleding en onderscheidingstekens van vrijmetselaren. Het waren

2. Titelplaat uit de 17de editie uit 1797 van *Jachin en Boaz; or, an authentic key to the Door of Free-Masonry, both Ancient and Modern* (1ste ed. 1762). Afb. uit: P.H. Pott, 'Waar bewaart gij de Sleutel der Loge', *Thoth* 17 (1966) 5, p.180.

echter niet louter functionele of decoratieve objecten. De symbolische voorstelling op de deksel herinnerde de eigenaar van zo'n lakdoos dagelijks aan de maçonnieke arbeid, haar symboliek en waarden.

Een illegale loge in Japan

Wie de Japanse lakdozen met maçonnieke decoraties bekijkt, vraagt zich natuurlijk af of er een moment kwam waarop ook Japanners werden ingewijd in de geheimen van de Orde. Tot voor kort werd aangenomen dat de eerste loge in Japan pas werd gesticht in 1866 en onder Engels gezag.¹⁷ Twee jaar eerder waren al twee Japanse zeeofficieren tot vrijmetselaar aangenomen in de loge *La Vertu* te Leiden.¹⁸ Uit notulen van de loge *La Vertueuse* te Batavia blijkt echter, dat al veel eerder maçonnieke activiteiten in Japan hebben plaatsgevonden en wel in de handelspost op Deshima. De notulen vermelden op 6 november 1805:

'Maandag, des avonds ten zeven uren leerlings L[oge] in La Vertueuse [...]

De Achtb[are] M[eester]. voorts geapprobeerd hebbende een aan zijn achtb[are] geschreven missive door Marten Mak in dato Ultimo December 1804, waarbij Denzelven in Substantie te kennen geeft, hoe hij in het Jaar 1804 op het Eiland decima in Japan door de des tijds daar aangeweest zijnde F.E. Baron van Lawick van Pabst en de Scheeps Capiteinen Belmer, Musquetier en Hoofd als Leerling in de order der vrije Metselaaren is ontvangen geworden en de hem opgelegde beproevingen heeft doorgestaan, met aflegging der gebruikelijke verbintenis, dat hem daar was gedaan de belofte dat zij lieden bij hunne aankomst alhier, van hunne werken aan Zijn Achtb[are] Zouden Kennis geven en een Constitutie van HoogstDenzelven voor de Loge decima verzoeken, doch dat Hij bij zijn arrivement te Batavia had vernomen dat Zijne ondergaane receptie onwettig en van geen waarde was, mitsdien Zijn Achtb., onder toezending van het aan hem uitgegeven diploma en een verleende quitantie van zijn debet aan de Loge Decima, nedrig biddende voor hem te bewerken dat Hij opnieuw zoude mogen worden aangenomen, met verzoek echter om van de receptie verschoond te mogen blijven, als de zelve reeds eenmaal ondergaan hebbende.

Waar over gedelibereerd zijnde, is, in de eerste plaats geconsidereerd dat de receptie van den persoon van Marten Mak is een onwettige daad, van geene verbindende kracht en dus vanzelve nul en van onwaarde, dat echter vermits den gem[elde] Mak door aanzoek van eenige B[roeders] Vrij Metzelaaren en alhier geheel buiten zijn schuld, in deze voor hem onaangename omstandigheid is gewikkeld geraakt, het voor denzelven eene groote hartigheid zoude wezen de novo te moeten worden gerecipieerd; en dat ook het nuttige, anders in de receptien gelegen en het oogmerk waarom de zelve geschieden, in dit geval zoude moeten wijken voor eene bloote Ceremonie, waarmede den voorn. Mak nu reeds, zo wel als met het geen verder een Leerling toestaat te weeten, ten vollen bekend is geworden.

En uit aanmerking hier van bij de meerderheid beslooten dat Hij in eene eerst volgende L[oge] als Leerling zal worden ontvangen en van de gebruikelijke receptie zal blijven verschoond, niet te min dat Hij geblinddoekt zal worden binnen geleid en in dien Staat aan den voet van het altaar zal moeten her haalen den Eed van verbintenis voor alle Vrij Metzelaaren, onder betaaling wijders van de gewoone receptie gelden, tot ondersteuning van de kas van deze L[oge].

Voorts bij examinatie van het voor den meern[oemde?] Mak ingezonden diploma daar uit gezien wezende dat het zelve is onderteekend door den B[roeder] F.E. Baron van Lawick van Pabst als Grootmeester en den gewezen dienenden B[roeder] van deze L[oge] Age Iges als Secretaris, aldus onder hunne aantekeningen uitgegeeven den 29⁺ van de 9^{*} van het jaar des Lichts 1804. Mitsgaders nog gebleeken zijnde dat de door den voorn. Mak aangeboden originale quitantie van zijn Debet aan de Zogenaamde L[oge] Decima, is verleend door den B[roeder] Hendrik Doeff Junior. Is in achtting genomen dat de voorn[oemde] B[roeders] van Lawick van Pabst, Age Iges en Hendrik Doeff Junior allen zijn bij deze L[oge] erkende Macons, die op eene inconstitueele wijze gewerkt en onder den naam van de L[oge] Decima door de wet verboden vergaderingen en bijeenkomsten hebben gehouden, van welk bedrijf ter plaatse daar het behoort moet worden kennis gegeeven, ingevolge Art. 67. van het algemeen wetboek en mitsdien goedgevonden van de onwettige receptie van Marten Mak, en de inconstitueele vestiging der zogenaamde L[oge] Decima bij eerste gelegenheid den Hoog Verlichten Gedeputeerden Grootmeester Nationaal Nicolaas Engelhard, thans aanwezig te Semarang, te informeeren; onder verzending in Copia der missive van Marten Mak en de daar bij gevoegde quitantie mitsgaders in originale het almede daar bij aangeboden Diploma, met verzoek ten dezen zodanig te disponeeren, als zijn Hoog verlichte naar deszelfs wijsheid en overeenkomstig den aart der zaake, zal vermeenen te behooren.¹⁹

Uit de beschrijving van de gebeurtenissen wordt duidelijk dat een aantal vrijmetselaren te Deshima bijeen was gekomen en besloot een loge te stichten. Normaliter was hiervoor toestemming nodig van de Grootloge of haar plaatselijke vertegenwoordiger en moest men vervolgens jaarlijks contributie aan de Grootloge afdragen. Hier was men niet aan toe gekomen, mogelijk omdat de handelspost maar beperkt contact met de buitenwereld had. Toch ging men over tot de inwijding van Ma(a)rten Mak. Bij zijn inwijding kreeg hij een certificaat en een kwitantie voor de door hem betaalde inwijdingskosten. Men verzekerde hem dat men deze bescheiden bij zijn aankomst in de loge te Batavia zou erkennen en hem tevens de benodigde Constitutiebrief (= oprichtingsacte) voor de loge te Deshima zou meegeven. De teleurstelling moet dan ook groot zijn geweest toen hij in Batavia hoorde dat men zijn inwijding als illegaal beschouwde. Mak moest met een ingekorte ceremonie opnieuw worden ingewijd en opnieuw de inwijdingskosten voldoen. De loge zag zich zelfs genoodzaakt om de Gedeputeerd Grootmeester

Nationaal te informeren over de gang van zaken.

Het belang van deze anecdote is, dat het de enige tot nu toe bekende vermelding is van activiteiten van vrijmetselaren op Deshima²⁰ en tevens enkele bekende historische figuren als vrijmetselaar identificeert. De kwitantie van de inwijdingskosten werd ondertekend door Hendrik Doeff (1777-1835), die vermoedelijk als Thesaurier van de loge fungeerde. Doeff verbleef tussen 1799 en 1817 op Deshima, waar hij vanaf 1803 hoofd van de Nederlandse Faktorijs (= handelspost) was. In zijn *Herinneringen aan Japan* (1833) beschrijft Doeff dat Maarten Mak in 1801 de functie van secretaris van de Faktorijs van hem overnam, toen Doeff werd bevorderd tot pakhuismeester. In 1803 volgde Mak hem weer op, toen Doeff werd benoemd tot 'Opperhoofd'. Age Iges, de boekhouder, werd benoemd als secretaris. Op 8-8-1804 kwam het schip de *Maria Suzanna* aan met scheepskapitein Belmer, en op 11-8-1804 arriveerde het schip *Gesina Antoinette* met scheepskapitein Arend Musquetier.²¹ Een kapitein Hoofd wordt helaas niet genoemd.²² F.E. Baron Lawick van Pabst wordt wel door Doeff genoemd, hij was kapitein bij de Nederlandse troepen in Batavia, die voor zijn gezondheid een reisje naar Japan ondernam.

Nicolaas Engelhard, bij wie het voorval werd gemeld, was oud-Voorzittend Meester van de loge *La Vertueuse* en vervulde sinds 1796 de functie van Gedeputeerd Grootmeester, de plaatselijke vertegenwoordiger van het hoofdbestuur van de Orde. In het dagelijkse leven was hij een van de topfunctionarissen in de Nederlandse kolonie. Hij kreeg in 1798 de titel Raad Extraordinair van Indië, en was tussen 1801 en 1808 gouverneur en directeur van Java's oostkust.

De activiteiten van Nederlanders op Deshima zijn goed gedocumenteerd in de archieven van de handelspost, de archieven van de V.O.C., egodocumenten en de vele beschrijvingen en afbeeldingen die Japanse geleerden en kunstenaars van de Hollanders maakten. Omdat aan het onderwerp vele studies zijn gewijd, weten we precies hoe het dagelijkse leven in de handelspost er uit zag ... tenminste, dat dachten we. Dit bewijs van vrijmetselaarsactiviteiten op Deshima geeft een heel nieuw inzicht in de manier waarop de Hollanders hun vrije tijd doorbrachten en in hun onderlinge relaties. Ook roept het vragen op over de verhouding en culturele uitwisseling met de plaatselijke bevolking. Was het echt mogelijk om de logeactiviteiten strikt geheim te houden voor de Japanners, die iedere beweging van de Nederlanders nieuwsgierig en nauwgezet volgden? Nederlandse en Japanse geleerden maakten een intieme studie van elkaars gebruiken en cultuur, waarbij soms hechte vriendschappen ontstonden. Zouden daarbij tot 1864 nimmer maçonnicke idcën zijn overgedragen (ook niet toen Japanse kunstenaars maçonnicke prenten kopieerden)? We zullen het vermoedelijk nooit weten.

Vrijmetselarij in China

Een heel ander aspect van de handel van vrijmetselaren met Azië was het contact met China, waarbij veel meer nationaliteiten dan alleen Nederlanders betrokken waren. Omdat mijn onderzoek naar dat aspect van de handelsrelaties nog maar net is begonnen, wil ik hier alleen de uitgangssituatie schetsen en aangeven in welke richting het verdere speurwerk zal gaan.

In 1715 kreeg de Engelse *Honourable East India Company* een handelspost in Kanton. Van daar uit werd Chinees porselein naar Europa verscheept, zowel traditioneel porselein als het zogenaamde *Chine de commande*, dat op bestelling voor Europeanen werd gemaakt met afbeeldingen naar westerse prenten, familiewapens of emblemen van organisaties.

In en rond China waren vrijmetselaren van allerlei nationaliteiten aanwezig, waarvan voor dit onderzoek naast de Nederlanders vooral de Zweden, Engelsen en Amerikanen van belang zijn. Vanaf 1759 was in China een ambulante loge actief op schepen van de Zweedse Oost-Indische Compagnie (O.I.C., 1759-?). In 1787 werd te Kanton de Zweedse loge *Elisabeth* gesticht, die daar tot 1801 werkzaam bleef.²³ Er zijn aanwijzingen dat sommige dienaren van de O.I.C. banden hadden met Nederland: mannen als Abraham Grill jr. en John Pike zouden in de 18de eeuw lid zijn geweest van een Nederlandse loge en in dienst van de O.I.C. naar Kanton zijn afgereisd.²⁴

Engelse loges waren in China werkzaam vanaf 1767, met als eerste werkende loge *Amiti* in Kanton (1767-1813). Vanaf 1784 werd er ook vanuit Amerika handel met China gedreven.²⁵ Ook Nederland dreef tussen 1728 en 1840 rechtstreeks handel met Kanton, maar voor 1909 werd er geen Nederlandse loge op Chinees grondgebied gesticht.²⁶

Individuele vrijmetselaren doorkruisten soms in korte tijd een groot gebied en er was tussen de loges in Azië een druk onderling verkeer, waarbij visiteuren van allerlei nationaliteiten elkaars loges bezochten. Politieke en religieuze twisten werden conform de ordewetten buiten de loge gehouden, waardoor men zelfs in tijden van formele conflicten binnen de loge in informele sfeer goede contacten

kon onderhouden. Bij gebrek aan een eigen loge hebben Nederlandse vrijmetselaren in de regio zich mogelijk gemeld bij een Engelse of Zweedse loge. Onderzoek van de visiteurenlijsten van loges zou dat kunnen uitwijzen, maar op dit moment zijn daarover nog geen gegevens bekend.

Chinees porselein met een maçonnieke decoratie

De vrijmetselaren in China waren evenzeer op handel belust als die in Japan: ze bestelden in Kanton porselein dat werd versierd met voorstellingen naar maçonnieke prenten en exporteerden dit naar Europa. Rond het midden van de 18de eeuw verschenen de eerste voorwerpen met maçonnieke decoraties op de markt. Mijn onderzoek concentreert zich op voorwerpen in Nederlandse collecties of van Nederlandse oorsprong, maar vanwege de schaarste van bewaard gebleven herkomstgegevens is referentiemateriaal uit het buitenland onontbeerlijk. Een kleine zijstap naar voorwerpen en archieven in Engeland en Amerika is hier dan ook noodzakelijk.

In de loop van de 18de eeuw werd in China allerlei maçonniek porselein aangeboden: van theekommen en hele theeserviezen, bekers, kannen en dekschalen tot bijzonder grote *Punch bowls*. Soms werd ongedecoreerd porselein naar Europa verscheept en pas na aankomst voorzien van maçonnieke motieven. In andere gevallen werd - net als bij het lakwerk - een voorbeeldprent aangeleverd om door een Chinese kunstenaar te worden gekopieerd.

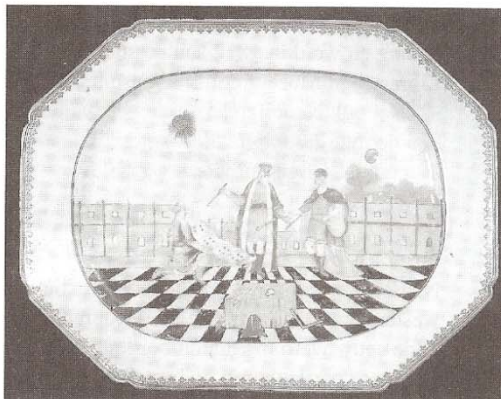
Omdat een deel van de symboliek die in de vrijmetselarij wordt gebruikt aan de bijbel is ontleend, is van de vroegste voorstellingen op porselein soms niet duidelijk of het nu gaat om een bijbels motief dat voor zowel de reguliere als de vrijmetselaarsmarkt aantrekkelijk was, of om een specifiek in opdracht van vrijmetselaren gemaakte voorstelling. Een voorbeeld hiervan is de afbeelding van Koning Salomo en koning Hiram van Tyrus, die het plan voor de Tempel bekijken dat hen door Hiram, de bouwmeester, wordt voorgelegd (afb. 3). Het gezelschap staat op een zwart-wit geblokte vloer tegen een architecturale achtergrond. Op de voorgrond ligt een blok (kubieke steen?) met daarop en omheen diverse werktuigen, waaronder een passer en een winkelhaak.

In de vrijmetselarij neemt de mythe rond de bouwmeester van de Tempel van Salomo, Hiram Abiff, een belangrijke plaats in, maar ook niet-vrijmetselaren waren met de bijbelse iconografie van deze voorstelling bekend. De afbeelding komt voor op diverse porseleinen kommen, borden en schalen uit het derde kwart van de 18de eeuw, soms in combinatie met het wapen van de Londense *Masons Company*, dat in 1717 ook door de eerste Engelse Grootloge werd overgenomen.²⁷

In slechts een enkel geval is een specifieke voorbeeldprent bekend. In 1755 verscheen de gravure *The Mysteries that here are shown are only to a mason known* van William Tringham. De voorstelling is vol van maçonnieke symboliek en toont onder meer een tempel met daarboven personificaties van Tijd en Dageraad (links), een gebroken kolom (voorgrond), een groep vrijmetselaren (achtergrond) en Koning Salomo, gezeten aan een tafel met een tekenplank (met zwart-wit getande rand) in zijn handen (rechts). Deze voorstelling is overgenomen op diverse punch kommen.²⁸

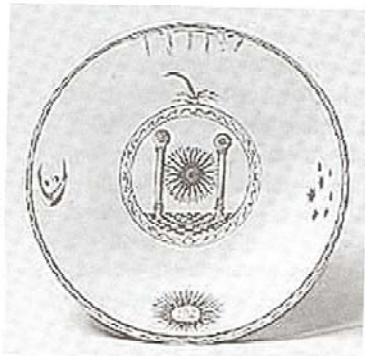
Verreweg de meeste bewaard gebleven punch kommen en mokken zijn echter voorzien van dezelfde decoratie. De buitenzijde van deze kommen en mokken toont een viertal motieven:

- een blok met daarop en omheen diverse andere werktuigen, links daarvan een tafel met werktuigen en rechts een steen met daarin een ring,
  - een bijbel met passer en winkelhaak, soms geflankeerd door bijenkorven,
  - een schietlood, waterpas en tekenplank,
  - een winkelhaak en meetinstrumenten in de vorm van een halve cirkel en een evenwijdige liniaal,
- De binnenzijde van de punch kommen is bovendien voorzien van een zon, maan, sterren en wolken

3. Porseleinen schaal, collectie Musée de la Franc-Maçonnerie / Grand Orient de France, Parijs. Ansichtkaart uit collectie auteur.

langs de bovenrand, terwijl op de bodem een medaillon met daarop een korenaar is afgebeeld (afb. 4). In het medaillon is een geblokte vloer te zien, met daarop zuilen, bekroond met een wereld- en hemelbol. Daartussen is een stralende zon geplaatst. Van dit type zijn enkele voorbeelden in Nederlandse collecties bekend.²⁹ In Engelse en Amerikaanse collecties komen ze veel vaker voor en is ook een variant bekend

4. Porseleinen punch kom, diameter 28,9 cm. Afb.: Sotheby's New York, veiling nr. NY7527-40.

met een afwijkende decoratie op de bodem: twee zuilen met een trap naar een tempel, afgeleid van een prent uit John Coles *Illustrations of Masonry* (1801).

Clements meent dat de vier ontwerpen op de buitenzijde van dit type porselein veel gelijkenis vertonen met tekeningen van Michael Devon, de Gedeputeerd Grootsecretaris van de *Moderns Grand Lodge* in de jaren '60 van de 17de eeuw.³⁰ Hij illustreerde de notulenboeken van de Grootloge met maçonnieke symbolen en nam opdrachten aan om de Constitutiebriefen en andere certificaten van loges te versieren. Mogelijk is zo'n certificaat in China beland of verstrekte Devon zelfs illustraties ten behoeve van de porseleinproductie in China.

Dat maçonniek porselein in serie werd geproduceerd, blijkt onder meer uit een zeldzame vermelding in een notitieboekje van een Amerikaanse handelaar, die in 1797 de prijs noemt die hij bij inkoop moest betalen: 'Masonic Bowls 1 to 1½ gallons \$2 to \$3, do[llar] mugs 3 in a set \$1.75, do[llar] pint mugs \$ 20 per 100'. Ze werden dus met honderden tegelijk verkocht.³¹ Slechts twee van de bewaard gebleven punch kommen zijn gesigeneerd door hun maker. De ene is

een punch kom, afkomstig van de *True Friendship Lodge* te Bengalen, waarop het opschrift 'Made by Syng Chong China Merchants Canton AD 1813' is aangebracht. De andere is ook gesigeneerd door Syng Chong en werd in 1812 aan de stad New York geschonken. Beide zijn thans in de collectie van The Library and Museum of Freemasonry in Londen.³²

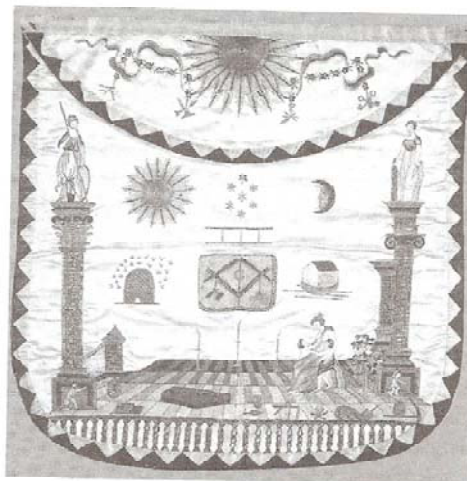
Dat ook Nederlanders afnemers van deze producten waren, blijkt onder meer uit de boedelinventaris van de loge *La Fidele Sincérité* te Batavia, waarin vanaf 1825 'Een groote porceleine kom met Maçonique figuren' wordt vermeld.³³

Oosters borduurwerk

Naast porselein werd in China ook textiel voor de westerse markt geproduceerd. Gedurende de hele 18de eeuw werd in Kanton borduurwerk voor Europese particulieren op bestelling geproduceerd, waaronder kazuifels voor de katholieke eredienst.³⁴ Voor vrijmetselaren werden hier vermoedelijk ook schootsvellen geproduceerd, de kenmerkende schorten die vrijmetselaren bij hun rituele bijeenkomsten droegen als teken van vrijmetselaar-zijn.³⁵

In Nederland bleven twee identieke schootsvellen met een uitzonderlijke decoratie bewaard, die vermoedelijk uit de handelscontacten met China zijn voortgekomen. Het eerste exemplaar bevindt zich in het C.M.C.³⁶ (afb. 5), het andere is afkomstig uit het bezit van Hendrikus Veuger (1786-1847) en nu in een privé-collectie. Beide zijn gemaakt van wit satijn en door middel van een Oosterse borduurtechniek voorzien van een voorstelling, uitgevoerd met gekleurde zijden garens, pailletten en goud- en zilverkleurig metaaldraad.

Op de klep van het schootsvel is een Alziend oog aangebracht, geflankeerd door linten en

5. Schootsvel met oosters borduurwerk in zijdegarens en gouddraad, 44 x 44 cm, Collectie C.M.C. 'Prins Frederik', Den Haag, inv.nr. 640. Ansichtkaart, collectie auteur.

bloemenranken, waaraan diverse werktuigen hangen. Onder de klep zijn een zon, een maan en zeven sterren afgebeeld. Midden in het schootsvel is de bijbel te zien, met passer en winkelhaak (waartussen de letter 'G' is aangebracht). Links daarvan is een bijenkorf (symbool van arbeid) te herkennen, rechts de Ark van Noach en boven een ladder (de Jacobs ladder).

Op maçonnieke afbeeldingen worden vaak personificaties van Geloof, Hoop en Liefde, of van Wijsheid, Kracht en Schoonheid weergegeven. Hier is een wat ongebruikelijke combinatie te zien. Op de linkerkolom is een vrouw met een helm, een wapenschild en een lans afgebeeld: Minerva (Wijsheid). Op de rechterkolom is een vrouw met *fascies* (= takkenbundel) afgebeeld (Kracht). In het midden van de geblokte vloer is een vrouw met ontblote borsten en twee kinderen afgebeeld: Charitas (Liefde). Vermoedelijk is de voorstelling afgeleid van die van een Engels maçonniek certificaat, waarop in het begin van de 19de eeuw ook personificaties op zuilen op een geblokte vloer werden afgebeeld.

Aan de voet van de rechterzuil werkt een mannetje met hamer en beitel aan een ruwe steen, hetgeen hem identificeert als een Leerling-vrijmetselaar. Aan de voet van de linkerkolom meet een ander mannetje met een winkelhaak de haaksheid van een hoek, wat hem als Gezel identificeert. Op de voorgrond in het midden van de voorstelling, zien we een doods-kist met daarop een zeis. Die herinnert aan een mythe die een centrale plaats in de Meestergraad inneemt: de dood van Hiram Abiff, de bouwmeester van de Tempel van Salomo.

In het midden van de geblokte vloer zien we drie kandelaars, gebruikelijke elementen in de inrichting van een loge. De werktuigen, die op de geblokte vloer verspreid liggen, zijn minder gemakkelijk te identificeren. Vermoedelijk was de Oosterse kunstenaar ook hier niet bekend met de Westerse voorwerpen.

Opmerkelijk is dat een topstuk uit de verzamelingen van de *Grand Lodge of Pennsylvania* (USA) een vrijwel identieke decoratie heeft. (afb. 6) Het gaat om een uitzonderlijk grote punch kom met een diameter van ca. 50 cm. Het enige verschil tussen de afbeelding op de schaal en die op de schootsvellen is, dat de geblokte vloer hier is uitgevoerd in verguldsel in plaats van blauw en dat de bijbel hier niet wordt afgebeeld met passer en winkelhaak, maar met een zespuntige ster.

Uitzonderlijk is dat ook de herkomst van deze kom bekend is. De notulen van *Union Lodge nr. 121* in Philadelphia blijkt dat vrijmetselaars Henry Toland Jr. en Caleb Ash in het buitenland waren (vermoedelijk China) en daarom het verzoek aan de Grootloge, waarin toestemming voor de oprichting van hun nieuwe loge gevraagd zou worden, niet persoonlijk konden ondertekenen. Op 2-4-1812 dienden ze bij de andere logeleden een verzoek in om toch als mede-oprichters van de loge vermeld te worden. Op 16-4-1812 melden de notulen vervolgens: 'A letter was received and read from Brothers Henry Toland Jr., Caleb Ash, and William Smith, entreating the Lodge to accept a large handsome China bowl, whereon the Secretary was directed to return the unanimous thanks of the Lodge to the brethren for their handsome present, and to congratulate them on their late safe arrival from abroad'. Hun verzoek werd hierna uiteraard ingewilligd.³⁷

Omdat de kom uit China komt, vermoedelijk uit Kanton, en dit ook de plaats was waar borduurwerk voor de westerse markt werd geproduceerd, kan worden aangenomen dat ook de schootsvellen in China zijn vervaardigd. Het feit dat er twee identieke schootsvellen bewaard zijn gebleven, wijst ook hier op serieproductie.

Opmerkelijk is, dat een van de twee schootsvellen afkomstig is uit het bezit van Hendrikus Veuger, een handelaar, die in 1816 werd ingewijd in de loge *La Paix*.³⁸ Veuger bewaarde zijn schootsvel altijd in een Japanse lakdoos met een maçonnieke decoratie.³⁹ Uit de notulen van zijn loge blijkt dat Veuger tussen 1816 en 1823 regelmatig overzee reisde, maar een specifiek reisdoel wordt helaas niet genoemd. Misschien ging één van Veugers reizen naar een Oosterse kolonie, waar hij zowel de lakdoos als het schootsvel verwierf.⁴⁰ De relatie tussen de Japanse lakdoos en het Chinese schootsvel van een

6. Porcelainen kom, Kanton, ca. 1812. Collectie Grand Lodge of Pennsylvania (USA). Afb.: W. Kirk MacNulty, *Freemasonry. A Journey through Ritual and Symbol*, London 1991, p. 40.

Nederlandse vrijmetselaar en de Chinese kom van een loge in Pennsylvania, illustreert welk internationaal karakter de handel in maçonnieke goederen had en hoe individuele Nederlandse vrijmetselaren daarbij betrokken konden zijn.

Conclusie

Gezien het grote aantal maçonnieke lakdozen en porseleinen komen dat in Nederlandse en buitenlandse collecties bewaard is gebleven, moeten in de eerste helft van de 19de eeuw honderden, zo niet duizenden van deze voorwerpen naar vrijmetselaren in Europa en Amerika zijn geëxporteerd. Dit geeft aan hoe gebruikelijk en sociaal geaccepteerd het vrijmetselaarschap destijds moet zijn geweest. Het betekent ook, dat talloze Japanners en Chinese kunstenaars jarenlang voorstellingen met maçonnieke symboliek hebben gekopieerd. Omdat uit eerder onderzoek is gebleken, dat het contact met westerse prenten de oosterse kunst heeft beïnvloed, volgt hieruit de vraag of, en zo ja, hoe, maçonnieke symboliek mogelijk eveneens van invloed is geweest op de oosterse beeldvorming.

Duidelijk is dat de vele oosterse goederen met een maçonnieke decoratie via de handelsroutes van de Oostindische Compagnieën en latere handelsmaatschappijen naar het westen moeten zijn gekomen. De loges in Batavia hebben daarbij vermoedelijk een belangrijke rol gespeeld als tussenstation voor (Nederlandse) vrijmetselaren op weg van of naar India, Japan en China. De vele loges in Azië vormden de basis voor een sociaal-economisch netwerk, dat mogelijk van groter belang is geweest dan tot nu toe werd aangenomen.

Tussen de loges was een druk verkeer van leden van verschillende nationaliteiten, zelfs in tijden van internationale conflicten, wat een nieuw perspectief kan bieden op de onderlinge verstandhoudingen. De activiteiten van Nederlandse loges in Indonesië en Japan roepen belangrijke vragen op over de sociale en economische verhouding tussen Nederlanders en de plaatselijke bevolking, de verspreiding van maçonnieke ideeën in Azië, de integratie van de plaatselijke bevolking in de loges, en de totstandkoming van een unieke materiële cultuur met een rijke symboliek.

Deze aspecten komen in mijn onderzoek natuurlijk niet allemaal aan de orde, maar ze verdienen nader onderzoek en wel vanuit meerdere disciplines. Ik zou dan ook graag pleiten voor een meerjarig, interdisciplinair onderzoeksproject naar de geschiedenis van de vrijmetselarij in Nederland en haar impact op verschillende economische, sociale, religieuze en culturele aspecten van onze samenleving, als ook voor meer structurele financiële ondersteuning van onderzoek op dit nieuwe vakgebied.

Drs. A.A. Kroon is kunsthistorica en verricht een promotieonderzoek naar 'De rol van de vrijmetselarij in de culturele uitwisseling met Azië en de hieruit voortgekomen materiële cultuur, 1734-1853' (leerstoel Materiële geschiedenis van de wisselwerking tussen Azië en Europa, Universiteit Leiden). Daarnaast is zij werkzaam bij Kroon & Wagtberg Hansen, kunsthistorisch projectmanagement te Den Haag. In 2001 was zij mede-oprichter van de OVN, stichting voor wetenschappelijk Onderzoek naar de geschiedenis van de Vrijmetselarij in Nederland.

Publicaties

- *Het schootsvel van de vrijmetselaar in Nederland, 1735-1835. Een kennismaking met een ritueel kledingstuk*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden 1996.
- 'De materiële cultuur van de vrijmetselarij in Nederland, 1735-1830', in: *Kunst en Westerse Esoterie. Een traditie in de beeldende kunst van de 17de eeuw tot heden*, (congres Stichting Post Universitair Kunsthistorisch Onderzoek, Van Gogh Museum Amsterdam, 11-12-1999) Utrecht: SPKO 1999.
- 'Wijsheid, Kracht en Schoonheid. Thema's in de decoratie van Nederlandse vrijmetselaarsloges in de achttiende eeuw', *Kunstlicht* 21 (2000) 1, pp. 18-23.
- 'Geen religie of complot. Een kennismaking met de vrijmetselarij', *Skript, Historisch Tijdschrift* 23 (2001) 2, pp. 53-64.
- 'De interpretatie van het maçonnieke schootsvel van de achttiende eeuw tot heden', 'De beeldtaal van het maçonnieke schootsvel (1735-1830). Een aanzet tot een iconografische studie', 'De beeldtaal van het schootsvel van de hogere graden (1735-1830)', *Thoth* 52 (2001) 4, pp. 157-273.
- 'Maçonnieke lakdozen. Een onbekende categorie 19de-eeuwse exportproducten uit Japan', *Aziatische Kunst* 31(2001) 4, pp. 2-22.

Noten

- 1 In de loop van de 18de en 19de eeuw zijn verschillende vrijmetselaarsorden ontstaan. Aan het einde van de 19de eeuw lieten sommige orden ook vrouwelijke leden toe. Dit onderzoek heeft uitsluitend betrekking op vrijmetselaarsloges in de Nederlandse handelsposten in Azië in de periode 1734 tot 1853, die behoorden tot de masculiene orde die thans *Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden* heet.
- 2 Dit artikel is deels gebaseerd op een eerdere publicatie: Andréa A. Kroon, 'Maçonnieke lakdozen. Een onbekende categorie 19de-eeuwse exportproducten uit Japan', *Aziatische Kunst* 31 (2001) 4, p. 2-22.
- 3 F. Lequin, Het personeel van de Verenigde Oostindische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vesting Bengalen, 's-Gravenhage 1982.
- 4 R. Schultink, 'Nederlandse vrijmetselarij in India en Ceylon in de tweede helft van de 18de eeuw', *Thoth* 38 (1987) 5, pp. 145-152.
- 5 Th. Stevens, *Vrijmetselarij en samenleving in Nederlands-Indië en Indonesië, 1764-1962*, Hilversum 1994
- 6 J.J.Cz. Hageman, 'Geschiedenis der Orde op Java, en in het O[osten] van Soerabaya in 't bijzonder', *Nederlandsch Jaarboekje voor Vrijmetselaren*, Amsterdam 1857, pp. 229-270, met diverse aanvullingen in latere delen: 'Vervolg en slot' 1858, pp. 67-118, 'Uitbreiding, aanvullingen en verbeteringen', 1859, pp. 67-79, 'vervolg van vorige jaren', 1860, pp. 65-71; als ook Hagemans, *Geschiedenis der Vrijmetselarij in de Oostelijke en Zuidelijke deelen des aardbols*, Soerabaya 1866.
7. C.J.A. Jörg, 'Japanese lacquer for the Dutch', in: *Glorious past of the Netherlands and Japan*, (cat. tent. City Museum Kobe) Kobe 1993, pp. 199-205, hier p. 202.
8. Zie Frank Lequin (ed.), *The Private Correspondence of Isaac Titsingh*, Vol. I (1785-1811) & II (1779-1812) Amsterdam 1990/1992; idem, *Isaac Titsingh (1745-1812). Een Passie voor Japan. Leven en werk van de grondlegger van de Europese Japanologie*, Alphen a/d Rijn 2002.
- 9 *Gedenkboek van de Vrijmetselarij in Nederlandsch Oost-Indië 1767-1917*, Semarang / Soerabaya / 's-Gravenhage z.jr. [ca. 1917], p. 165.
- 10 Lequin, *op.cit.*, Vol. I, p. 138.
- 11 In 1757 verbood de Grootloge het gebruik van 'permanente' tableaux, maar uiteindelijk werden deze toch gebruikelijk. P.H. Pott, 'Troon en altaar in de maçonnieke tempel', *Thoth* 42 (1991) 4, p. 147.
- 12 Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik' te Den Haag (hierna: C.M.C.), inv.nr. II-C-I, archief *La Vertueuse* te Batavia, inventarisstaten 1790-1801, *Inventaris van de Loge La Vertueuse te Batavia d.d. 29-12-1792*.
- 13 Herdruk en commentaar in A.C.F. Jackson, *English Masonic Exposures, 1760-1769*, London 1986, p. 117-177, en H. Carr, *The Three Distinct Knocks and Jachin and Boaz*, Illinois 1981 (Masonic Book Club 12), p. 99-196.
- 14 Volgens de begeleidende tekst werd de afbeelding ontleend aan de onderscheidingen, die Engelse vrijmetselaren gewoonlijk aan een lint om de hals droegen. Van dergelijke ovale penningen zijn in Engelse maçonnieke collecties vele voorbeelden bewaard gebleven, waaronder het museum in Freemasons's Hall in Great Queen Street te Londen.
- 15 In de collectie van het Scottish Rite Museum of Our National Heritage in Lexington (USA) en in het Musée de la Grande Loge de France te Parijs bevinden zich vrijwel identieke exemplaren. *Franc-Maçonnerie. Avenir d'un tradition*, (cat. tent. Musée des Beaux Arts de Tours) Tours 1997, p. 172-173, cat.nr. 4/21, inv.nr. MAB 2638-87.
- 16 Zie cat. veiling Sothebys Amsterdam d.d. 21-11-2001, lot.nr. 492.
- 17 D.C.J van Peype, 'Concerning Isaac Titsing and others', *Chater-Cosmo Transactions. Masonic Research in the Far East* 12 (1989), pp.165-167, hier p. 166.
- 18 Idem. Zie ook Frank van Ginkel, Christopher Haffner, 'The First Japanese freemasons', *Chater-Cosmo Transactions. Masonic Research in the Far East* 2 (1980), pp. 64-73.
- 19 C.M.C., inv.nr. II.A.2., Archief van de loge *La Vertueuse* te Batavia, notulen d.d. 6-11-1805. Zie ook: Andrea A. Kroon, *Het schootsvel van de vrijmetselaar in Nederland, 1735-1835. Een kennismaking met een ritueel kledingsstuk*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden 1996, bijlage.
- 20 *Gedenkboek* 1917, p. 455, vermeldt dat Doeff herhaaldelijk op de onwettigheid van zijn handelen werd gewezen, o.a. door het bestuur van *La Vertueuse*. Doeff zou zijn logearchief in 1816 naar huis hebben gezonden, maar het betreffende schip leed schipbreuk, waardoor verdere gegevens ontbreken. Helaas wordt hier niet verwezen naar een bron voor deze opmerking.
- 21 Mogelijk is dit Arnoldus Musquetier, een van de oprichters van de loge *La Vertueuse* te Batavia (zie Stevens, *op. cit.*, p. 72).
- 22 In het ledenbestand van het C.M.C. wordt een Marcus Hoofd vermeld, die in 1803-1804 lid was van de Loge *La Paix* te Amsterdam.
- 23 Henrik Bogdan, 'Notes Regarding "St. Johanneslogen Elisabeth in Canton"', ongepubliceerd artikel, Universiteit Göteborg 2002.
- 24 *Gold und Himmelblau / I Guld och Himmelsblatt*, (cat. tent. Turku Regionalmuseum / Abo landskapsmuseum) Turku 1993, p. 156; Olov. P. Berg, 'Frimureriet bland ostindiefararna', in: *Ostindiska Companiet, affärer och föremål*, (cat. tent. Göteborgs Stadsmuseum) Göteborg, pp. 156-159, hier p. 156.
- 25 Nederlanders huurden in periode 1797-1809 zelfs Amerikaanse schepen voor hun handelsreizen tussen Japan en Batavia, omdat ze na een periode van conflicten over onvoldoende eigen schepen beschikten. Die schepen kwamen vaak compleet met bemanning

- 26 In 1909 werd loge *Hollandia* te Sjanghai opgericht. Deze loge zou maar 2 jaar bestaan.
- 27 Een kom en bord met dit type decoratie bevindt zich in The Library and Museum of Freemasonry, Londen. Een schaal met dit motief bevindt zich in het Musée de la Franc-Maçonnerie (*Grand Orient de France*), Parijs (afb.: *The Freemasons Rayment of Light. Spirit & Matter*, (cat. tent. Tours Castle) Tours 2002, nr. 01.12. Zie ook David Howard en John Ayers, *China for the West. Chinese Porcelain & Other Decorative Arts for Export Illustrated from the Mottahedeh Collection*, Londen/New York 1978, p. 318 en cat. veiling Sotheby's New York d.d. 30-1-1985, lot. nr. 196 (kom). De voorstelling kent een lange iconografische traditie en vertoont bijvoorbeeld overeenkomsten met *Solomon with plans for the temple*, uit J.I. Scheuchzers *Physica Sacra Iconibus Illustrata*, Augsburg-Ulm 1731 (afb.: W. Kirk MacNulty, *Freemasonry. A Journey through Ritual and Symbol*, Londen 1991, p. 40).
- 28 In de collectie van The Library and Museum of Freemasonry, Londen, bevinden zich twee vrijwel identieke punch kommen met dit type decoratie, volgens de inventariskaart gedateerd ca. 1760.
- 29 In de collectie van het C.M.C. zijn twee exemplaren opgenomen. Op 12-11-2002 werd een vrijwel identiek exemplaar aangeboden bij Christie's Amsterdam (lot 51).
- 30 Diane Clements, 'Made in China', *Library and Museum News for the Friends of the Library and Museum of Freemasonry*, (Winter 2001) 3, pp. 2-3.
- 31 Volgens Geoffrey A. Gordon, *Oriental Export Market Porcelain and its Influence on European Wares*, Londen/Toronto/Sydney/New York 1979, p. 293, is het betreffende notitieboekje in het bezit van de Rhode Island Historical Society.
- 32 Howard en Ayers, *op. cit.*, hoofdstuk 'Masonic Subjects'.
- 33 C.M.C., inv. nr. 3083, Archief loge *La Fidele Sincérité*, map 73, *Inventaris van zodanige Goederen, Dranken &c; als door de ondergetekenden zijn bevonden in de Loge La fidelle Sincerite te Batavia*.
- 34 Vriendelijke mededeling prof.dr. Christiaan Jörg, conservator Groninger Museum / Materiële geschiedenis van de wisselwerking tussen Azië en Europa, Universiteit Leiden. Zie: *Aziatische Kunst*, 25 (juni 1995) 2, p. 3-26.
- 35 Zie Andréa A. Kroon, 'De interpretatie van het maçonnieke schootsvel van de achttiende eeuw tot heden', 'De beeldentaal van het maçonnieke schootsvel (1735-1830). Een aanzet tot een iconografische studie', 'De beeldentaal van het schootsvel van de hogere graden (1735-1830)', *Thoth* 52 (2001) 4, pp. 157-273.
- 36 Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden maçonnieke collecties door de bezetter in beslag genomen, het schootsvel werd aangetroffen tussen de goederen die na de Oorlog aan de Orde werden geretourneerd. Over de oorsprong van het schootsvel zijn echter geen gegevens bewaard gebleven.
- 37 Vriendelijke mededeling Laura Libert, conservator van het museum van de Grootloge van Pennsylvania.
- 38 C.M.C., inv.nr. 39.3, Archief loge *La Paix* te Amsterdam, notulen d.d. 15-12-1816. De notulen vermelden dat Veuger op nummer 327 van de Haarlemmerdijk te Amsterdam woonde, en van beroep 'commissionair' was.
- 39 Geveild bij Sotheby's te Amsterdam op 17-5-1994, lot nr. 596.
- 40 B. Croiset van Uchelen wees mij er op dat in 1849 in de loge *De Ster in het Oosten* te Batavia ene H. Veuger Kuiper werd ingewijd. Deze Veuger Kuiper zou zijn geboren rond 1819. Wellicht was dit een familielid van Hendrik Veuger.

ERRATA

Op p. 59 staat: '*La Sincere Fidelité*'. Dit moet zijn: '*La Fidèle Sincérité*'.

Op p. 62 is de laatste zin van de derde alinea weggefallen:

'Op de meeste maçonnieke lakdozen wordt het tableau uit de editie van 1797 afgebeeld'.